

bahar 2002

YAPIBOZUCU METODLA EDEBİYAT ÖĞRETİMİ

Arş. Gör. A. Serdar ÖZTÜRK

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü

Yapıbozucu (Deconstruction) edebi metod Yapısalcılık ötesi (Post-structuralism) edebi metodun en temel ürünüdür. 1966'da Jacques Derrida'nın Amerika'da Johns Hopkins Üniversitesi'nde 'Structures, Signs, and Play in the Discourse of the Human Sciences' (İnsanbilimlerde Yapı, Gösterge ve Oyun) adlı bildirisiyle başlamıştır. Yapıbozuculuk dilin bir dizge içersinde hareket ettiğini, böylece bir metnin sınırlarını bütünlüğünü ve kesin anlamlarını ortaya koyacak bir zemin sağladığını varsayan tüm metodlara karşı çıkan eleştirel bir tutumdur. Kuşkucu bir yaklaşım ve okuma biçimidir, çünkü yapıbozum dilin kayganlık ve belirsizlikler içersinde hareket eden bir oluşum olduğunu, bu nedenle kesin ve belirli anlamlar üretemeyeceğini öne sürer. Yapıbozucu edebi metodun amacı bir edebi metinde bulunan çelişen düşünce ve ifadeleri sergilemek ve bu düşüncelerin edebi metnin sabit ve belirli gibi görünen yapısını ve anlamını sarsarak farklı yorumlara dönüştürebileceğini göstermektir.

Deconstructionist Approach in Teaching Literature

Deconstruction as a literary approach is the basic product of Post-structuralist literary theory. It is accepted that Deconstruction has started with the lecture of Jacques Derrida named 'Structures, Signs, and Play in the Discourse of the Human Sciences', which presented at Johns Hopkins University in the United States of America. Deconstruction rejects fundamental principles of new criticism, which underlines the coherence and unity of literary works. The aim of Deconstruction is to demystify the incoherency and disunity of the literary works.

Yeni eleştiri

Bu çalışmanın amacı Yapıbozucu metodla klasik edebiyat öğretimine alternatif yaklaşımlar, değerlendirmeler ve yorumlar sunmaktır. Türkiye'de edebiyat öğretimi yeni eleştirinin etkisinde gelişmiş, maalesef bir türlü onun etkisinden kurtulamamıştır. Edebi metinler, Türkiye'de, bağlam bir kenara

a. serdar öztürk

birakılarak veya bağlam yer ve zaman ile kısıtlanarak incelenmiş ve Yeni eleştirinin temel savı olan 'metnin dışında hiçbir şey yoktur' önermesine sadık kalınmıştır. Yeni eleştiri 1930'larda Amerika ve İngiltere'de başlayan ve 1950'lere kadar etkinliğini sürdüren bir eleştiri metoduymdu. Aynı edebi metod Rusya'da biçimcilik (formalism) adı altında gelişti. Yeni eleştire metnin dışında her şeyi "bir tarafa bırakarak metnin kendine eğilmekten, onu bir sanat eseri olarak incelemekten ve yorumlamaktan" (Moran, 1991: 146) başka bir şey değildi. Edebiyatın ahlaksal ve toplumsal yanını eleyen Yeni eleştiri, onun sadece estetik yanıyla ilgilenmiştir. Berna Moran Yeni eleştiri metodunu şöyle özetler: "Bir edebiyat eseri, yazarından, okurundan ve yazıldığı dönemin toplumsal tarihsel koşullarından bağımsız, kendi başına yeterli olan, kapalı ve dilsel bir düzendir" (146).

Yeni eleştiri 1960'larda yerini Yapısalcı eleştiriye bıraktı. Yapısal eleştiri Ferdinand de Saussure (1989)'ün *Genel Dilbilim Dersleri* adı altında yayımlanan eserinden sonra dilbilimcilere ve edebiyatçılara yeni ufuklar açtı. Yeni eleştiri tek tek edebi eserleri incelerken, Yapısal eleştiri "edebiyat yapıtlarının tümünün uyduğu sistemin araştırılması" (Moran, 1991: 154) olarak fonksiyonunu yürüttü. Başka bir ifade ile, Yeni eleştiri tek tek kemikleri incelerken;Yapısalcı eleştiri bu kemiklerden iskelet ortaya çıkarmaya çalıştı.

Yapıbozucu metod

Yapısalcılık Jacques Derrida, Jacques Lacan, Ronald Bathes ve Micheal Foucault gibi edebiyatçı ve filozofların katkısıyla yeni bir boyut kazanmış ve Yapısalcılık ötesi adını almıştır. "Yapıbozucu eleştiri Yapısalcılık ötesi eleştirinin en temel ürünüdür" (İşçi, 2001: 118). Yapıbozucu eleştiriye Paul de Man, J. Hills Miller, Harold Bloom, Geoffrey Hartman, P. Mahcerey ve Helen Cixous'un da katkıları olmuş, ancak bu metodun babası Fransız Jacques Derrida'dır. 1966 yılında Johns Hopkins Üniversitesi'nde düzenlenen "İnsanbilimleri ve Eleştiri Dilleri" adlı bilimsel toplantıda Derrida (1967)'nin 'Structure, Sign and Play in the Discourse of the Human Sciences' (İnsanbilimlerde Yapı, Gösterge ve Oyun) adlı bildirisi Yapısalcılığın eleştirisini yaparak, ortaya koyduğu görüşlerle yerleşik birçok kuramı ve özellikle 'anlam' kavramını derinden sarsmıştır. Jacques Derrida bir filozoftur fakat Avrupa ve Amerika edebiyatına yaptığı etki "felsefe alanına oranla" (İşçi, 2001: 118) çok daha fazladır. Bu nedenle Derrida'nın edebiyat eleştirisini etkileyen fikirlerini özetlemek Yapıbozucu edebi eleştiri

a. serdar öztürk

metodunu daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Bir filozof olarak Derrida'nın fikirleri çok karmaşıktır, ancak edebiyatı derinden etkileyen görüşlerini açıklamakla yetinmek bizi bir ölçüde bu zorluktan kurtaracaktır.

Derrida, edebiyatla ilgili birbirleriyle çok yakın ilişkileri olan üç kavramdan söz eder: Sözmerkezcilik (logocentrisme), Sesmerkezcilik (phonocentrisme) ve fark (differance). Derrida'ya göre, yalnız Batı felsefesi ve edebiyatı değil; tüm Batı kültürü sözmerkezcidir. Derrida, tüm farklılıklarına rağmen Plato'dan Hegel'e kadar gerçeğin kaynağını logosa bağlandığını iddia eder. "Gerçeğin tarihi, gerçeğin gerçeği her zaman yazıyı aşağılamış ve sözün dışına itmiştir" (Derrida, 1967: 3). Batı düşüncesi dilin sonsuz kayganlığını göz ardı ederek kurguladıkları gerçeğe kesin ve sabit bir temel bulmaya çalışmışlardır. Batı düşünce sisteminin temeli olan bu fikir Derrida tarafından sözmerkezcilik olarak tanımlanır. Bu nedenle, Batı düşüncesinde gerçek denen şey "logostan hareket eden bir nedenden ayrılmamıştır" (Derrida, 1967: 10). Derrida bunu sebebini belirsizlikleri ortadan kaldıracak merkezi bir kaynağa duyulan özleme bağlar. Şayet bu belirsizlikler ortadan kalkarsa, Batı düşüncesi kendine mutlak bir zemin ve sorgulanamaz bir anlam sağlar. Batı düşüncesi söz-yazı, Batılı-diğerleri, erkek-kadın gibi birtakım kavramsal silsileleri kullanmış, "böylece merkezi bir terimi marjinal olanın önüne geçirmiş ve en önemlisi ... söz-yazı hiyerarşisi yaratarak sözü yazıya tercih etmiştir" (İşçi, 2001: 119). Derrida bu yüzden Batı düşüncesinin sözmerkezci olduğunu iddia etmiştir.

Sesmerkezcilik, Derrida'nın "sözü yazıya üstün saymaya" (Moran, 1991: 183) verdiği addır. Yazıdan kuşku duyulur, ya da yazı "bir parazit gibi" (Derrida, 1967: 54) değerlendirilir, böylece söz yazının önüne geçirilir. Derrida aynı zamanda "sözmerkezciliğin sesmerkezcilik de olduğunu" (11) öne sürer. Sonuç olarak Derrida'nın temel amacı "sözmerkezciliğin ve sesmerkezciliğin kurmaca olduklarını ortaya koymak, bunların yanlıgılarını tartışmak ve kavramsal hiyerarşilerin yapılarını bozmaktır" (İşçi, 2001: 120). Jonathan Culler (1989) "insanın sözlerinin anlatılmak istenen yazıya oranla daha iyi yansıttığını" (s. 78) iddia etmiştir. Başka bir ifade ile, "anlamın sese geçtiği ve sesin gerçek bir varlık olarak işitene geçerek bir kez daha anlama dönüştüğü" (Culler, 1989: 79) varsayılmıştır. Buna bağlı olarak, yazıda aklında olanın ne olduğunu söyleyecek konuşmacı artık orada olmadığı için, "yazının başlangıçta amaçlanandan farklı çıkarımlara yol açabileceği düşünülmüştür" (İşçi, 2001: 120). Söz konusu iddialara dayanarak sesmerkezci düşünce sözü yazıya üstün tutmuştur.

a. serdar öztürk

Derrida (1967), Batı düşüncesinin bu çıkarımlarının hepsinin tamamen kurmaca olduklarını iddia eder: “Her yöntem bir kurmacadır” (s. 20) sözü Derrida’nın en çok tekrar edilen düşüncesidir. Derrida, “ses işareti ile görsel yazı işareti arasında doğal bir silsile bulunduğunu” (s. 65) iddia etmenin yanlış olduğunu söyler. Sesmerkezciliğin ikinci yanılışı konuşurken “bilincini doğrudan yansıttığını ve söz ile bilincin ayrılmaz olduklarına inanmasıdır” (Eagleton, 1986: 153). Oysa, Derrida (1967) şu cümlesinin sürekli altını çizer: “Anlamın mutlak bir kaynağı yoktur” (s. 65).

Derrida’nın (1967) üçüncü kavramı *differance* Saussure’un (1989) ortaya koyduğu dizge ile bağlantılıdır. Saussure “dilden önce anlamın ve farklılıkların bulunmadığını” (s. 123) öne sürmüştü. Derrida, 1967: da bu düşünceden yola çıkar ancak Derrida, Saussure’un ortaya koyduğu dizgeyi de sorgulayarak bu dizgenin temelini sarsar. Saussure’a göre “dil bir göstergeler dizgesi” (s. 124) idi ve bu dizge içerisindeki birimler tek başlarına anlam kazanmıyorlardı; anlam ancak dizge içerisindeki birimlerin birbirleriyle bağlantıları ve farklılıkları temelinde üretiliyordu. Derrida, Saussure’ e karşı çıkmaz, tersine bu anlayıştan yola çıkar ama bu düşüncenin ötesine geçer. Derrida’ya göre Saussure’ün ortaya koyduğu gösterge sistemi de sabit ve merkezci anlama işaret eder. Göstergeler bir farklılıklar ağıdır ve anlam gösterenlerin sonsuz oyununun ürünüdür. Bu “süreç kuramsal olarak sadece bitimsiz değil aynı zamanda bir ölçüde döngüseldir: Gösterenler sürekli olarak gösterilenlere; gösterilenler ise gösterenlere dönüşürler ve hiçbir zaman kendisi de bir gösteren olmayan nihai bir gösterilene ulaşamazlar” (Eagleton, 1986: 150). Derrida’nın farklılık (*differance*) kavramı bu bağlamda önem kazanır.

‘Differance’ dildeki farklılıkları doğuran güçtür. Bir sözcük değildir, çünkü Fransızca’da böyle bir sözcük yoktur; bir kavram da değildir, çünkü kendisinden başka hiçbir şeyi göstermez, içi boştur. İlle de anlam yüklenecekse, ilintili olduğu Fransızca *differ* sözcüğüne bakmak gerekir. Bu sözcüğün hem farklı olmak (*differ*) hem de ertelemek (*defer*) anlamları vardır. Derrida, *differance*’ı kullanırken bu iki anlamdan da faydalanmak istemiştir. Böylece aynı anda kullanarak bilinçli olarak bir çok anlamlılık oluşturmuştur. Derrida’nın dilin özünde varolduğuna inandığı ‘*differance*’ böylece hem bir durumu (farklılık) hem de bir eylemi (ertelemek) karşılar. ‘Farklılık’ ve ‘ertelemeyi’ aynı anda içeren ‘*differance*’ kavramı “bir yandan bir göstergenin anlamının o göstergenin ne olmadığına bağlı olarak bir ayrı olmanın ürünü olduğunu, bir yandan da karşımızdaki zincirleme farklılıklar ağına bağlı olarak anlamın sürekli bir bölünme ve ertelenme sürecinin sonucu olduğunu ima eder” (İşçi 122). Başka bir ifade ile, anlam bütün bir

a. serdar öztürk

gösterenler zincirine dağılmış veya yayılmıştır” (Eagleton, 1986: 150). Bu duruma ‘yayılma’ (dissemination) denir, çünkü anlamlandırma süresinde sürekli bir “anlam genişlemesi, taşması ve titremesinin” (Ray, 1985: 281) söz konusu olduğu varsayılır.

Yapıbozucular edebi metinlerin yakın okumadan daha yakın bir okuma gerektirdiğini ama böyle bir okumanın, dilin belirsizlikleri nedeniyle, edebi metnin birlik ve bağdaşıklığını gösteremeyeceğini, tersine metnin kendi kendisini çözme eğiliminde olduğunu savunurlar. Paul de Man’a (1987) göre, “edebiyat, eleştiri gibi (aralarındaki fark hayaldir) en insafsız ve dolayısıyla en güvenilmez olan dille yazılıdır (ya da ayrıcalıklıdır)” (s. 346). Paul de Man, burada edebiyat-edebiyat eleştirisi karşıtlığının yapısının bozulabileceğinden söz eder ama daha da önemlisi “dilinin güvenilmezliğini ve metinlerin, ister edebiyat ister edebiyat eleştirisi olsun, kesin anlamlar üretmelerinin olanaksızlığını dile getirmektedir” (İşçi, 2001: 118).

Yapıbozucu edebi metoda göre ikili karşıtlığın yapısı bozulabilir: söz-yazı, doğru-yanlış, erkek-kadın, ben-başkası, var-yok, felsefe-edebiyat. Bu karşıtlıklar sözmerkezci düşüncenin mihenk taşlarıdır ve ilk terim ayrıcalıklı ve üstün olanı; ikincisi ise birinciden türemiş ve aşağıda olanı gösterir. Bu ikili karşıtlık edebiyatta baş kahraman (protagonist)- rakip kahraman (antagonist) olarak yer almıştır ve eserler hep baş kahramanın bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Yapıbozucu edebi metodla baş kahramanın ayrıcalığı sona ermiş; edebi metin artık rakip kahramanın ve hatta diğer edebi metodların önemsiz kabul ettiği kahramanların gözüyle değerlendirilmeğe başlanmıştır. Zaten Yapıbozumcu edebi metod bu düşüncenin ideolojik olduğunu iddia ederek hiyerarşik karşıtlıkları ortadan kaldırmayı hedefler. Birinci terimin ikincisinin önüne geçiren mantığın tersine çevrilip çevrilmeyeceğini sorgulayarak; sonuçta ikinci terimin de önemli ve geçerli olabileceğini ispat etmek Yapıbozumcu edebi metodun başta gelen görevleri arasındadır. Yapıbozucu edebi metod söz konusu hiyerarşik zıtlıkları tersine çevirmekle her şeyin bittiğine inanmazlar. Yapıbozucu metodun görevi asıl bundan sonra başlar. Hiyerarşik zıtlıkların oluşturdukları düşüncüyü “yerinden sarsana kadar sürdürür ve ikisini de karar verilmez bir durumda bırakırlar” (Abrams, 1993: 227). Artık ikisinin de avantajı ve dezavantajı kalmamıştır.

Yapıbozucu metodun edebiyat alanına getirdiği yeniliklerden bir tanesi de neden-sonuç ilişkisini yapıbozuma uğratmasıdır. Yeni eleştiriden Yapısalcı eleştiriye bütün metodlar edebi metinleri neden-sonuç ilişkisi içerisinde anlamaya ve yorumlamaya çalışmışlardır. Yapıbozuculuk sonuçtan nedene

a. sendar öztürk

doğru gider; diğer metodlar gibi nedenden sonuca doğru değil ama önemli olan yine de nedendir; çünkü neden kaynaktır. Jonathan Culler'e (1989) göre "neden evrenin en temel ilkesidir... Nedensellik ilkesi mantıksal önceliği nedene vererek nedenin sonuca yol açtığını gösterir" (s. 86). Yapıbozucu metod bu önermeyi de yapıbozuculuğa uğratar: "Eğer sonuç, nedenin neden olmasına neden olan etken ise, kaynak olarak nedeni değil sonucu almak gerekir" (Culler, 1989: 88). Bunun sebebi örtüleri ve belirsizlikleri sürekli kaldırarak kaynağın retorik bir işlem olduğunu göstermektir. Bu metoda göre, edebi metinlerin sonuçtan başlanarak, sonucun nedenleri araştırılmalıdır.

Yapıbozucu edebiyat metodu bir metnin yoğunlaştığı kısımlara odaklanarak tek bir terimin farklı bir dizi anlamı ortaya koyabileceğini göstermeyi dener. Yapıbozucuların vurguladıkları terimler genellikle "sözmerkezci sonuçlar empoze edebilecek olanlardır" (İşçi, 2001: 124). Bu nedenle Yapıbozucular edebi metni didik didik ederler, önemsiz görünen ayrıntılara inerler, "görünüşte yüzeysel olan bir parçayı (bir dipnot, yinelenen önemsiz bir terim veya imge, rastgele bir benzetme) ele alır ve onu metnin tümünü yöneten karşıtlıkları yok etme tehdidi ortaya çıkana dek kurcalar" (Eagleton, 1986: 155). Yapıbozucu eleştirmenlere göre bazı edebi metinler "kendilerini yönlendiren mantık sistemine de ters düşerler" (İşçi, 2001: 124). Bunu metinlerin çıkmaza girdikleri, "takıldıkları ve kendileriyle çelişkiye düşmek zorunda kaldıkları 'semptomatik' bölümlere, anlam düğümlerine dikkat çekerek gösterir" (Eagleton, 1986: 156).

Edebi metinlerin marjinlerinde bulunan unsurlara özel bir ilgi gösterilir. Yapıbozuculuk edebi metnin çözümlenmesinde hiyerarşilerin oluşturduğu terimler arasından metinde önemsiz kabul edilen bir terim üzerinde durur ve bu terimin edebi metnin gidişatını nasıl saptırdığını ve altüst ettiğini göstermeğe çalışır. Bütün dikkatler metne sözmerkezci sonuçlar empoze edebilecek olan merkezi bir terimin değil; marjindeki bir terimin üzerinde yoğunlaşır. Böyle bir metod aynı zamanda "daha önceki okuma biçimleri ile de hesaplaşmaya başlamak anlamı taşır çünkü önceki okuma biçimleri bir metinde esas olan unsurlar ve marjinde bulunan unsurlar arasında ayırım yaparak, o metne bir kimlik kazandırmayı amaçlar, oysa metnin kendisi marjinde kalan unsurların gücüyle bu kimliği altüst edebilir" (Culler, 1989: 215). Kısacası, yapıbozucu edebi metod, "metnin gidişatını tökezletebilecek marjinde kalan unsurlara parmak basarak" (İşçi, 2001: 125) o metne ait daha önceki edebi metodların da yapısını bozmayı ve başka alternatifler sunmayı amaçlar.

a. serdar öztürk

Yapıbozucu edebi metodun önemli temsilcilerinden Paul de Man (1987), “edebi dil yanlış anlaşılacağını önceden bilir” (s. 140) der. Bu nedenle edebi metinler “alegorik olarak muhtemel okuma girişimlerinin yetersizliğini gösterirler” (Man, 1987: 140). Bunun için Yapıbozucu edebi metod, “metnin kendisini değil, metne ait daha önceki yorumları” (Man, 1987: 142) ve değerlendirmeleri de yapıbozuma uğratabilir. Çünkü, “edebi metin kurgusaldır, belirli bir temeli yoktur ve özellikle ‘retorik’ ya da mecazi dil kullanma ayrıcalığı vardır. Söz konusu özellikler ‘doğru okumayı’ ya da ‘yanlışsız okumayı’ imkansız kılar” (Abrams, 1993: 229). Edebi metinler söylemek istediklerini imgeler, simgeler ve retorik üslupla dolaylı yoldan ifade ettikleri için anlam örtük ve belirsizdir. Edebi metnin anlamı kolayca belirlenemez. Anlam hiçbir zaman kesin bir göstergede bulunmaz. Bu sebeple “hiçbir metnin tek ve kesin anlamı olmaz. Olabileceğini sanmak bir yanılgıdır, sözmerkezciliğin tuzağına düşmektir” (Moran, 1991: 185).

Sonuç

Sonuç olarak, edebi metne tüm zamanlar için geçerli sabit anlamlar yüklenemez, çünkü “eser belirli sınırlarla çerçevelenemez” (İşçi, 2001: 126); metin hiçbir zaman bitmez, anlam hiçbir zaman tamamlanmaz. Bu iddialar, önceki edebi metodların, tümünün değerlerini yapıbozuma uğratmıştır. Edebiyat eseri sabit bir nesne değildir ve edebi metnin “kendisine yüklenmiş olan tüm sınırları aşma” (Moran, 1991: 187) yetisi vardır. Yapıbozucu edebi metoda göre, edebi metinler dinamiktir ve sonsuz yorumlara açıktır. Bu nedenle, okur artık rahat bir okur değildir ve karşısında rahat ve kolay kabul edilir bir metin yoktur. Okur sadece metni okuyarak eseri değerlendiremez; metnin ortaya çıktığı bağlamı da bilmesi gerekir. Çünkü metni, Edward Said’in dediği gibi, bağlam üretir. Bağlamı metinden ayrı düşünmek ve eserin değerlendirilmesine katmamak yapılacak olan değerlendirmeleri ve yorumları kısırlaştırır. Yapısökücü metodla yapılan değerlendirmeler bu kısırlaştırmayı ortadan kaldırarak edebi metinleri bakir bir alana dönüştürür.

KAYNAKÇA

- Abrams, P. H., *A Glossary of Literary Terms*. Fort Worth: Harcourt, 1993.
- Culler, Jonathan. *On Deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism*: London: Routledge, 1989.
- Derrida, Jacques. *Of Grammatology*. Trans. By: G. C. Spivak. London: The John Hopkins, UP., 1967.
- Eagleton, Terry. *Literary Theory*. Oxford: Basil Blackwell, 1986.
- İşçi, Günseli. Sönmez. *Yeni Eleştiriden Yeni Tarihselci Eleştiriye Macbeth*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2001.
- Man, Paul de. *Semiology and Rhetoric*. California: Mayfield Co., 1987.
- Moran, Berna. *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1991.
- Ray, William. *Literary Meaning*. Oxford: Basil Blackwell, 1985.
- Saussure, Ferdinand de. *Course in General Linguistics*. Glasgow: William Collins Co. Ltd., 1989.